

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Хоменка Олександра Володимировича на тему: «Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)», подану на наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право)

Актуальність здійсненого Хоменком О. В. дослідження не підлягає сумніву насамперед з огляду на те, що роль та значення правових дефініцій у розвитку сучасних правових систем перманентно збільшується, причому не лише у контексті регулятивно-охоронного потенціалу норм-дефініцій, які на сьогодні вже набули статус фактично невід'ємної частини майже будь-якого законодавчого акту, але й в межах правової доктрини та судової практики, правові дефініції в яких у визначеній мірі впливають на відповідні правореалізаційні процедури. Очевидним слід визнати, що правильне розуміння величезної кількості правових та інших юридично значущих понять, чітке визначення їх змістовних меж, наявність стійких взаємозв'язків між нормами-дефініціями та іншими правовими приписами, є важливими чинниками забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Крім цього, потрібно враховувати, що значення правових дефініцій суттєво посилюється в сучасних інтеграційних та глобалізаційних реаліях, в яких перебуває Україна. Адже поступова інтеграція України до Європейського Союзу вимагає, серед іншого, здійснення масштабної роботи, пов'язаної з належним забезпеченням гармонізації та уніфікації правових норм, у тому числі дефінітивних. Саме тому на сьогодні назріла нагальна необхідність здійснення насамперед комплексного теоретико-правового дослідження сутності, природи та значення правових дефініцій у контексті розвитку демократичних правових систем сучасності, визначення їх реального призначення та місця у правовому регулюванні на основі поєднання існуючих методологічних підходів та принципів наукового пізнання. Одним із напрямів такого аналізу є наукове осмислення правової дефініції як особливого засобу забезпечення цілісності

правового регулювання, що вирізняється з-поміж інших засобів специфічними ознаками, структурною характеристикою, закономірностями свого формування та розвитку, а також певними умовами ефективності.

Правові дефініції є багатоаспектним поняттям, що характеризується визначеним смисловим значенням і включає в себе величезну кількість законодавчих, доктринальних і судових дефініцій правових та інших юридично значущих понять, між якими мають місце численні взаємозв'язки, що найбільш виразно проявляються в процесі реалізації права у відповідній формі. Така характеристика правових дефініцій вимагає застосування системного підходу до визначення їх сутності, природи, ознак та функцій, що, у свою чергу, надає можливість отримати більш обґрунтовані результати відповідних наукових пошуків.

Відтак, наукова новизна дисертаційного дослідження Хоменка О. В. не викликає сумнівів та полягає у тому, що представлена дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексних доктринальних досліджень сутності, природи та значення правових дефініцій у контексті розвитку демократичних правових систем сучасності.

Вагомий здобуток новизни розглянутого дослідження полягає також в запропонованому авторському визначенні поняття «правова дефініція», а саме: це особливий засіб забезпечення цілісності та узгодженості правового регулювання, який за допомогою відповідних мовних правил, логічних прийомів, а також з урахуванням визначених соціокультурних параметрів, надає можливість точно визначити поняття і суттєві ознаки певного юридично значущого явища або предмета у доступній для розуміння формі з метою підвищення ефективності реалізації правових норм (с. 8).

Автором істотно уточнено та поглиблено розуміння методології дослідження правових дефініцій; формальних та сутнісних аспектів правових дефініцій; системи функцій правових дефініцій, а також вимог, яким повинні відповідати законодавчі дефініції; природи, ролі та значення правових дефініцій в сучасному романо-германському та англосаксонському праві;

напрямів удосконалення правових дефініцій в національній правовій системі України тощо (с. 9-10).

Також, важко не погодитися з позицією дисертанта, який визначив поняття «законодавчі дефініції» як взаємопов'язану та взаємозалежну систему визначень юридично значущих понять і категорій, які закріплюються у законодавстві з метою забезпечення стабільності та єдності правореалізаційних процедур, мають формально визначений та загальнообов'язковий характер, що забезпечує регулятивно-охоронний вплив на суспільні відносини, які підлягають правовому регулюванню за допомогою певної сукупності правових норм або інституту права (с. 9).

Дисертаційне дослідження Хоменка О. В. виконано відповідно до програми науково-дослідної діяльності Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України і є складовою частиною планових тем відділу теорії держави і права «Право і прогрес: запити громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0117U002697).

Методологічна основа дисертації зумовлена особливостями об'єкта і предмета дослідження, багатоаспектним характером природи та значення правових дефініцій, наявністю значної кількості об'єктивних і суб'єктивних чинників формування понятійно-дефінітивного апарату сучасного права тощо. Методологічну основу дисертації склала система філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових та спеціальних методів і принципів наукового пізнання, які забезпечили комплексний та всебічний аналіз обраного предмета дослідження. Авторське поєднання зазначених підходів, методів та принципів наукового пізнання надало можливість виявити цілісне розуміння сутності та природи правових дефініцій, а також визначити їх функціональне призначення у розвитку демократичних правових систем сучасності.

Дисертант коректно і лаконічно формулює об'єкт і предмет дисертаційного дослідження. Матеріал дисертації викладено у логічній послідовності. Дисертаційне дослідження складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та

списку використаних джерел, що, на нашу думку, повністю узгоджується з метою і завданнями дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження відображено у достатній кількості публікацій у наукових фахових виданнях України в галузі юридичних наук, одна з яких у науковому періодичному виданні іноземної держави.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження правових дефініцій» складається з трьох підрозділів і присвячений визначенню методології дослідження правових дефініцій в контексті загальнотеоретичної юриспруденції, вивченню історичної ретроспективи формування та розвитку правових дефініцій, а також аналізу сучасних доктринальних підходів до розуміння сутності та природи правових дефініцій.

У результаті аналізу поширених у науковій літературі підходів до дослідження правових дефініцій Хоменко О. В. не без підстав наголошує на тому, що природа правової дефініції в багатьох випадках повинна розглядатися не лише у контексті формально-логічної конструкції, але й тісному взаємозв'язку з цивілізаційно-культурними параметрами багатоманітної соціальної дійсності, що надає можливість забезпечити єдність і цілісність нормативно-аксіологічного континууму певного суспільства і держави, нехтування яким призводить до зниження ефективності правового регулювання (с. 55).

Дисертантом сформульоване авторське бачення складної, багатоаспектної природи правових дефініцій, яка завжди поєднує в собі логічний та лінгвістичний, а у багатьох випадках і гносеологічний та прагматичний аспекти їх осмислення, системне врахування яких є необхідною передумовою забезпечення ясності та точності опису основних ознак відповідних правових чи юридично значущих явищ з метою забезпечення ефективного правового регулювання суспільних відносин (с. 69).

У дисертації виокремлено чотири історичні періоди або епохи, в межах яких відбувалося формування (становлення) та розвиток правових дефініцій – Античність, Середньовіччя, Новий час та Новітній час. На підставі аналізу

низки джерел дисертант переконливо засвідчив, що на процес формування і розвитку правових дефініцій в історичній ретроспективі вагомий вплив справила, серед іншого, юриспруденція Стародавнього Риму; діяльність європейських університетів в епоху Середньовіччя, завдяки яким право поступово набуло транснаціональної термінології та було виведено на новий рівень свого осмислення шляхом концептуалізації правових інститутів та систематизації права як єдиного зводу знань; принципово нові досягнення соціогуманітарного знання у Новий час, в межах якого сформувався не лише якісно новий методологічний інструментарій осмислення соціальної, у тому числі правової дійсності, але й відбулися фактичні фундаментальні зміни в організації соціального простору між державою, суспільством та індивідом (людиною); суттєве зростанням правотворчої активності державних органів всіх рівнів влади та орієнтація суспільства і держави саме на правовий спосіб вирішення будь-яких соціальних проблем у період Новітнього часу (підрозділ 1.2).

Розділ 2 «Функціональні та типологічні особливості правових дефініцій» складається з трьох підрозділів і присвячений висвітленню ознак, різновидів та функцій правових дефініцій, дослідженню чинників формування дефінітивного апарату сучасного права, а також визначенню природи і особливостей законодавчих дефініцій.

Автором обґрунтовано доцільність застосування системного підходу в осмисленні правових дефініцій, завдяки якому даний феномен можна охарактеризувати з урахуванням його цілісної природи, що не обмежується виміром позитивного права (с. 74-75). Дисертантом також здійснено класифікацію правових дефініцій на підставі різних критеріїв, а також виокремлено загальні та спеціальні функції правових дефініцій, які в цілому являють собою достатньо розгалужену систему основних напрямів їхнього впливу на суспільні відносини та їх суб'єктів (учасників) з метою забезпечення їх соціально корисної активності в межах визначеного правопорядку (с. 76-94).

Автором запропоновано розглядати дефінітивний апарат права як систему визначень категорій і понять юриспруденції, за допомогою яких останні набувають конкретного змісту в межах правової теорії або практики (с. 96). Уперше у вітчизняному правознавстві Хоменком О. В. сформульовано пропозицію стосовно поділу чинників формування дефінітивного апарату права на дві групи: внутрішні та зовнішні. При цьому внутрішні чинники – це ті факти і обставини, які обумовлюються насамперед специфікою та динамікою розвитку самого права як соціонормативного феномену соціальної дійсності, а зовнішні включають в себе, відповідно, ті явища, які пов'язані з особливостями соціокультурного та природного розвитку суспільства, зокрема, з рівнем прогресу соціогуманітарних наук в цілому, станом функціонування економічних, політичних та інших відносин, зі змістом фактично пануючої у суспільстві та державі ідеологією, специфікою взаємозв'язку права та інших соціальних регуляторів тощо (с. 104).

Аргументовано, що законодавчі дефініції займають важливе місце у структурі механізму правового регулювання суспільних відносин, що обумовлюється не лише фактом їх приналежності до особливого різновиду правових норм, які складають основу такого механізму, а й тим, що вони безпосередньо або опосередковано застосовуються у відповідних правовідносинах, слугують орієнтирами у здійсненні юридично значущих дій, забезпечуючи їх повноцінний правомірний характер, а також виконують визначальну роль по відношенню до дефініцій, вироблених судовою практикою (с. 117-127).

Розділ 3. «Правові дефініції в правових сім'ях сучасності» складається з трьох підрозділів і присвячений висвітленню порівняльних аспектів функціонування правових дефініцій в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях, а також визначенню напрямів розвитку правових дефініцій в національній правовій системі України.

Позитивній оцінці підлягає спроба Хоменка О. В. проаналізувати специфіку правових дефініцій в межах романо-германського та

англосаксонського типу правових систем, яка безпосередньо пов'язана не лише з особливостями методології їх мовного (текстуального) вираження, але й з роллю та значенням відповідних елементів правової системи, в межах яких такі дефініції утворюються, зокрема, системи законодавства, правової доктрини та судової практики. Обґрунтовано ідею, що законодавчі дефініції у романо-германському праві є своєрідними «відправними пунктами» для розбудови як конструкцій моделей відповідних правовідносин, так і їх конкретного втілення в межах правореалізаційних процедур (с. 151-152).

Досліджуючи доктринальні та судові правові дефініції у правових системах романо-германського типу, дисертантом наголошено, що їхнє значення обумовлюється місцем юридичної науки та судової правозастосовної діяльності у структурі відповідних правових систем, а також їх функціями і характером впливу на правове регулювання суспільних відносин. З огляду на це, у межах дослідженого питання ми підтримуємо позицію автора, що доктринальні правові дефініції сприяють забезпеченню цілісності та узгодженості правового регулювання, а судові правові дефініції спрямовані, з одного боку, на адаптацію і конкретизацію законодавчих норм при розгляді і вирішенні відповідних юридичних справ, кожна з яких може мати унікальний характер, який виходить за межі загальних правил, визначених у законодавстві, а з іншого – на тлумачення змісту терміно-понять, вживаних у нормативно-правових актах, але з тих чи інших причин не визначених у їх змісті (с. 158, 161-162).

Автором здійснено також ґрунтовний аналіз специфіки правових дефініцій в межах англосаксонського типу правових систем. Зокрема, дисертантом на прикладі конкретних законодавчих актів доведено, що розповсюдженість законодавчих дефініцій в межах англосаксонської правової сім'ї обумовлюється передусім прагматичною орієнтацією самого права, регулятивно-охоронний вплив якого спрямовується не на встановлення загальних правил, розрахованих на довготривале використання у майбутньому, а на вирішення конкретних життєвих ситуацій або обставин, які вимагають

відповідного уточнення абстрактних та цілком зрозумілих, принаймні, для юридичної громадськості терміно-понять (с. 171-177). У вказаному контексті дисертант робить висновок також про те, що правові дефініції в англосаксонській правовій сім'ї, незалежно від джерела свого формування (законодавство, судова практика чи правова доктрина), як правило, спрямовані не на опис необхідних або суттєвих ознак правового чи юридично значущого явища, а на забезпечення більшої ефективності практики реалізації відповідних суспільних відносин. Даний факт обумовлює не лише відсутність конкретних логічних та чітко вивірених правил їх розміщення у нормативному матеріалі, але й необхідність постійного уточнення змісту певних терміно-понять в процесі правореалізаційної практики взагалі та судового правозастосування зокрема.

Цілком правильно Хоменко О. В. окрему увагу приділив основним напрямкам удосконалення правових дефініцій в національній правовій системі України. У цьому питанні автор виходить з того, що проблемні питання розвитку правових дефініцій в контексті сучасних українських реалій можна об'єднати у дві групи: 1) змістовні або ті проблеми, які пов'язані з сутністю та ознаками предметів або явищ, що визначаються в праві, їх смисловим насиченням та значенням; 2) формальні або ті питання, які передбачають забезпечення належного зовнішнього вираження дефінітивного матеріалу у правових текстах, адекватних мовних засобів формулювання дефініцій, їх оптимального розміщення в структурі нормативно-правового акта тощо.

Дисертант цілком доречно виокремив три найбільш актуальні змістовні параметри забезпечення якості правових дефініцій, а саме: 1) забезпечення соціальної адекватності змісту правових і, зокрема, законодавчих дефініцій; 2) забезпечення узгодженості законодавчих дефініцій між собою, у тому числі тих, які містяться в підзаконних нормативно-правових актах; 3) забезпечення уніфікації змісту законодавчих дефініцій, сформованих в межах різних національних та наднаціональних правопорядків, в умовах конвергенції правових систем сучасності (с. 189-190).

Автор переконливо обґрунтував, що соціальна адекватність законодавчих дефініцій являє собою їх інтегративну властивість, яка проявляє себе у взаємозв'язку та взаємодії нормативних визначень з іншими правовими нормами і сприяє досягненню їх загальної мети, тобто формуванню та розвитку тих соціальних благ і цінностей, захист яких є необхідним в умовах сучасного демократичного розвитку; вона є окремим аспектом якості закону в цілому, що включає в себе сукупність його соціальних та юридичних характеристик.

З дисертантом можна також цілком погодитися, що уніфікація правових дефініцій не повинна мати повний або тотальний характер, тоді як у визначених межах вона є необхідною та корисною, оскільки її обмежене об'єктивними чинниками впровадження надасть можливість суттєво зменшити неточності та суперечності у правовому регулюванні, що сприятиме забезпеченню більшої ефективності правореалізаційної практики. Останнє випливає з того, що національні правові системи, а відтак і сприйняття та розуміння важливих нормативно-правових конструктів в їх межах, безпосередньо взаємопов'язані з усією палітрою складових культури відповідного народу, специфікою його ментальних характеристик та ціннісних орієнтацій тощо (с. 201-202).

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження Хоменка О. В. в цілому, не можна не звернути уваги на деякі положення, які мають дискусійний характер та є властивими для будь-якого творчо-наукового пошуку, а саме:

1. У підрозділі 1.3 дисертації на сторінці 56 автором зазначається, що правові дефініції характеризуються нормативністю, яка у багатьох випадках не обмежується лише юридичним виміром, а є соціокультурним феноменом в цілому, способом об'єктивації належного (позитивних цінностей) у суцільному (конкретних діях, поведінці та діяльності). З огляду на зазначене, хотілося б почути від дисертанта, яким чином нормативність як загальний соціокультурний феномен проявляється на рівні правових дефініцій?

2. У контексті виокремлення дисертантом внутрішніх та зовнішніх чинників формування дефінітивного апарату сучасного права (підрозділ 2.2), не визначеним залишилося питання щодо ступеня впливу цих чинників на

конкретний різновид правових дефініцій, зокрема, на законодавчі, доктринальні та судові правові дефініції. З огляду на те, що вказані види правових дефініцій мають визначену специфіку, яка ґрунтовно досліджена у дисертації, на нашу думку, не зовсім коректно вести мову про рівнозначний вплив цих чинників на відповідні різновиди правових дефініцій.

3. Обґрунтовуючи належність законодавчих дефініцій до особливого різновиду правових норм, дисертант, водночас, не розкриває особливостей їх структури, що, на нашу думку, є важливим з точки зору аргументації віднесення правових приписів до відповідних норм. Однак, аналізуючи особливості законодавчих дефініцій, автор цілком слушно акцентує увагу на тому, що законодавчі дефініції «володіють регулюючою силою», «впливають на суспільні відносини, як правило, опосередковано, тобто у взаємозв'язку з іншими правовими нормами», а також «регламентують низку юридично значущих обставин, які роблять можливим саме правовідношення». У зв'язку із цим, на нашу думку, потребує уточнення авторське бачення структури законодавчих дефініцій.

4. У підрозділі 3.3 на сторінці 189 автор наголошує, що однією із проблем, пов'язаних із забезпеченням належної якості та ефективності законодавчих дефініцій, є питання стабільності та однозначності нормативно-правових визначень. У зв'язку із цим, хотілося б почути пояснення від автора щодо конкретного механізму вирішення цієї проблеми.

Однак, наведені зауваження не заперечують наукової значущості дисертаційної роботи Хоменка О. В., яка в цілому є самостійним, завершеним науковим дослідженням, насиченим багатьма елементами наукової новизни на рівні як постановки проблеми, так і методології її аналізу та висновків. В цілому дисертацію слід окреслити як системне, всебічне і ґрунтовне дослідження, яке успішно досягло своєї мети – комплексного аналізу сутності, ролі та значення правових дефініцій в контексті розвитку демократичних правових систем сучасності.

Наведені ознаки і особливості дають підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Хоменка О. В. є самостійною і оригінальною науковою працею, в якій на високому фаховому рівні розкрита тема і обґрунтовано викладена авторська концепція розуміння сутності, природи та значення правових дефініцій в контексті розвитку демократичних правових систем сучасності. Висновки, сформульовані в дисертації, можуть слугувати теоретичною і методологічною основою поглиблення та систематизації досліджень окресленої автором предметної сфери.

Отже, дисертаційне дослідження на тему: **«Правові дефініції: поняття, природа та значення (порівняльно-правовий аспект)»**, представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право), відповідає встановленим нормативним вимогам, а його автор – **Хоменко Олександр Володимирович** заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право).

ОФЦІЙНИЙ ОПОНЕНТ:

кандидат юридичних наук,
доктор філософських наук, професор
декан юридичного факультету
Київського університету туризму,
економіки і права

 О. В. Фатхутдінова

